

Als de zon ondergaat

PROGRAMMA ZATERDAG 21 SEPTEMBER

14.45 inloop met koffie thee

15.15 Opening door Matthijs de Vries (gedeputeerde voor natuur) en dagvoorzitter Bert Hummelen (provinciehoofd Staatsbosbeheer)

LEZINGEN IN DE COLLEGEZAAL

15.30 **Veen innovatiepolder Hegewarren**
Jasper van Belle, VIP Hegewarren /
Veenkennis (extra lange lezing)

16.30 **Vogels van het Fochteloërveen**
Sjouke Scholten, Sovon

17.00 **Kleine marterachtigen**
A&W

17.30 Soep met broodjes

WORKSHOPS IN ZAAL HENNEP

15.30 **Basiscursus Friese vissen**
Mick Vos RAVON

16.30 **Rui bij roofvogels**
Wadvogelwerkgroep FFF

BUITENACTIVITEITEN

15.30 **Veelzijdigheid van het Drents-Friese Wold**
Lars Kampjes en Rudmer
Veenstra, Natuurmonumenten

Diersporen bij de Schaopedobbe
Annemarie van Diepenbeek

Zonnepark Oosterwolde: beheer en flora identificatie
Hinko Talsma, FLORON/FFF en
Tjibbe Bosma van GroenLeven

LEZINGEN IN DE COLLEGEZAAL

18.30 **Wintervoedselakkers**
Sander Zonderland, Agr. Collectief Elan
& Gerrit Tuinstra, Landschapsbeheer Friesland

19.00 **Natuurinclusief bouwen voor zwaluwen**
Claas Frankena BFWV commissie broedzorg
werkgroep zwaluwen

19.30 **Zicht op de nacht: vleermuismonitoring**
Zoogdiervereniging & FFF

20.00 **De Ransuil verhuist!**
Willem van Manen, Sovon/Uilenwerkgroep

20.30 Gezamenlijke afsluiting en om 21.00 uur einde binnenprogramma

INTERACTIEVE LEZINGEN IN ZAAL HENNEP

18.30 **Fryske siedmingsels Cruyd-Hoeck**
Jojanneke Bijkerk, Cruydt-Hoeck

19.30 **Waardplanten en insecten op de Friese kwelders**
Jaap de Vlas, FFF

BUITENACTIVITEITEN

18.00 **Fochteloërveen "werk in uitvoering"**
Jan de Wit en Dirk Haaijema,
IVN Ooststellingwerf

Schoapedobbe
It Fryske Gea

De Bosberg: Ontdek één van de oudste bossen van het Drents-Friese Wold
Staatsbosbeheer

BUITENACTIVITEITEN

21.00 **Nachtvlinders**
Gerrit Tuinstra,
Landschapsbeheer Friesland

Vleermuizen
Vita Hommersen,
Zoogdiervereniging & FFF

Op pad met de warmtebeeldcamera
Sjoerd Bresser, Sovon

22.30 einde buitenprogramma

Lezingen in de Collegezaal

15.30 - 16.30 uur

VEEN INNOVATIEPOLDER HEGEWARREN (EXTRA LANGE LEZING)

Jasper van Belle, VIP Hegewarren / Veenkennis

De presentatie gaat over Veen Innovatiepolder Hegewarren, waar we zoeken naar een toekomst voor veenweidegebieden waarin bodemdaling is gestopt, CO2 wordt opgeslagen en ruimte is voor soorten. Eén van de onderdelen is het ontwikkelen van een proefbedrijf voor productie in het moeras: paludicultuur. Na 10 jaar Nederlandse proeven met lisdodde en andere gewassen, zetten we in de Hegewarren in op natuurinclusieve opschaling. We zetten graslandpercelen om in moerasteelten, meten wat doet dit met bodem-, water- en luchtkwaliteit, en zoeken naar natuurinclusief beheer. Kan dergelijke teelt bijvoorbeeld nieuw leefgebied voor de noordse woelmuis bieden?

16.30 - 17.00 uur

VOGELS VAN HET FOCHTELOËRVEEN

Sjouke Scholten, Sovon Vogelonderzoek Nederland

Het Fochteloërveen is een 2500 hectare groot natuurgebied op de grens van Friesland en Drenthe. Het is een van de weinige gebieden in Nederland waar nog levend hoogveen voorkomt en het geniet nationale en Europese bescherming. Vogelonderzoeker Sjouke Scholten neemt ons mee in de vogelrijkdom van het gebied en vertelt meer over het voorkomen van bijzondere soorten als Paapje, Draaihals en Kraanvogel.

17.00 - 17.30 uur

VERSPREIDING KLEINE MARTERACHTIGEN IN FRIESLAND

Teun Smink, Altenburg & Wymenga

Omdat de Staat van Instandhouding (SVI) van de drie soorten kleine marterachtigen (hermelijn, wezel, bunzing) onzeker is, halen steeds meer provincies deze van de vrijstellingslijsten af. Zo ook de Provincie Friesland. Om inzicht te krijgen in de verspreiding en de populatietrends van deze soorten, wordt voor de duur van vijf jaar met behulp van een netwerk aan cameravallen onderzoek gedaan. Omdat de aantallen dan het hoogst zijn, gebeurt dit telkens in het najaar. Het derde jaar is zojuist afgerond en namens A&W vertelt Teun Smink over de gebruikte methodiek en deelt enkele voorlopige resultaten en fraaie beelden die het onderzoek tot nu toe opleverde.

Lezingen in de Collegezaal

18.30 - 19.00 uur

VOEDSELAKKERS VOOR WINTERVOGELS

*Sander Zonderland, ELAN Zuidoost Friesland en
Gerrit Tuinstra, Landschapsbeheer Friesland*

Leden van het agrarisch collectief ELAN Zuidoost Friesland voeren agrarisch natuur- en landschapsbeheer uit binnen diverse leefgebieden, waaronder 'Open Akker'. Broedvogels kunnen een geschikt leefgebied vinden in bv. 'vogelakkers'. Voor de wintervogels worden zgn. 'wintervoedselakkers' aangelegd: akkers die ingezaaid worden met granen die niet geoogst worden. Grote groepen vinkachtigen maken hier dankbaar gebruik van. Ook predatoren zoals reigers en diverse soorten roofvogels hebben baat bij deze akkers!

19:00 - 19.30 uur

PRAKTISCHE BEWEZEN KENNIS NATUUR INCLUSIEF BOUWEN ZWALUWENSOORTEN IN FRIESLAND

*Claas Frankena- BFVW commissie-broed-
zorg werkgroep zwaluwen*

Uitleg over kunst- en natuurlijke nesten (wat werkt en wat niet), insectenstand, parasieten, predatie, ontlasting, nut van de zwaluw, invloed klimaat, zwaluwtillen ontwikkeling, afspelen lokgeluid, trends, zorgplicht gemeenten en natuur-inclusief bouwen.

19:30 - 20.00 uur

ZICHT OP DE NACHT: VLEERMUISMONITORING

*Vita Hommersen - Zoogdiervereniging in sa-
menwerking met de FFF*

In Nederland leven maar liefst 18 verschillende soorten vleermuizen. Zo wonen bijvoorbeeld de gewone dwergvleermuis en de laatvlieger vaak in spouwmuren en onder dakpannen. Vliegen kost veel energie en daarom zijn vleermuizen echte 'insectenveelvraten'. Dwergvleermuizen en water-vleermuizen zijn gek op muggen en eten al snel zo'n duizend muggen per nacht! Leer in deze lezing over de ecologie van vleermuizen in Nederland, en op welke wijze er landelijk wordt gemonitord.

20:00 - 20.30 uur

DE RANSUIL VERHUIST!

*Willem van Manen, Sovon Vogelonderzoek/
Uilenwerkgroep*

In deze lezing vertelt vogelonderzoeker en roofvogeldeskundige Willem van Manen meer over de Ransuil. Naast meer algemene ecologische zaken zoals herkenning, (broed)gedrag, verspreiding en trends komen ook recente ontwikkelingen aan bod. Zo laat hij zien hoe de Ransuil in navolging van hun nestleveranciers (kraaien en eksters) heidevelden, bossen en agrarische landschappen hebben verruild voor meer urbane situaties.

Workshops en interactieve lezingen in Zaal Hennep

15.30 - 16.30 uur

BASISCURSUS FRIESE VISSEN

Mick Vos, visecoloog bij RAVON

Welke algemene vissen leven er in de Friese wateren? In deze spoedcursus zoetwatervissen leer je de basiskennmerken voor het determineren van zoetwatervissen. We oefenen met wat algemene soorten en hun ecologie. En we sluiten af met een gezamenlijke Kahoot quiz om jullie kennis te testen.

16.30 - 17.30 uur

RUI BIJ ROOFVogELS

Gerrit Krottje, Fryske Feriening foar Fjildbiology

Door aandacht te hebben voor ruiende roofvogels kan meer worden geleerd over hun gewoontes of hun tijdschema's. Aandacht voor de rui individuele vogels (verzamelen ruiveren, foto's met digiscoping e.d., individuele ruipatronen) kan ons veel leren over die vogel. Niet alleen binnen een ruicyclus maar ook tussen ruicycli. Vragen als: Waar komt hij vandaan? Was hij hier vorig jaar ook? Hoe oud is hij? Verschillende voorbeelden bij vooral havik en slechtvalk zullen de revue passeren. De workshop wil een lans breken voor geconcentreerd waarnemen.

18.30 - 19.30 uur

FRYSKE SIEDMINGSELS

Jojanneke Bijkerk, Cruydt-Hoeck

Voor het vergroten van de biodiversiteit op Friese grond kunnen grondeigenaren het beste zadenmengsels die in Fryslân gewonnen zijn gebruiken. It Fryske Gea sloeg de handen ineen met zaden- en plantenkwekerij Cruydt-Hoeck uit Nijeberkoop om Fryske Siedmingsels samen te stellen. Cruydt-Hoeck oogst hiervoor de zaden in de natuurgebieden van It Fryske Gea en vermeerderd de zaden in de kwekerij, zodat ze nu in grotere hoeveelheden voor het buitengebied van Fryslân beschikbaar kunnen worden gesteld. Jojanneke Bijkerk van Cruydt-Hoeck vertelt meer over dit bijzondere initiatief in deze interactieve lezing.

19.30 - 20.30 uur

WAARDPLANTEN EN INSECTEN OP DE FRIESE KWELDERS

Jaap de Vlas, Fryske Feriening foar Fjildbiology

Kwelders bestaan uit meer dan zoogdieren, vogels en planten. Er is een wereld aan insecten op de kwelder waar maar spaarzaam aandacht voor is. Die soorten hebben vaak waardplanten nodig. Welken zijn dat dan? Waar hebben ze die waardplanten voor nodig? In welke deel van de levenscyclus hebben ze die nodig. En wat is een goed dan wel slecht kwelderecosysteem voor insecten? Daar gaan we het over hebben in deze interactieve lezing.

De excursies
starten allemaal
bij het
Biosintrum

Buitenactiviteiten in de middag

15.30 - 17.30 uur

VEELZIJDIGHEID VAN HET DRENTS-FRIESE WOLD

Lars Kampjes, Natuurmonumenten, ecooloog & Rudmer Veenstra, Natuurmonumenten, boswachter natuurbeheer

Wandel mee met de boswachters door het Nationaal Park Drents-Friese Wold. Zij vertellen je graag over het cultuur-historisch verleden van het gebied. Ervaar het heringerichte landbouwgebied rond Waterenen leer meer over hoe het Drents-Friese Wold beheerd wordt. Wie weet komen we een paar grote grazers tegen. De kudde Sayaguesa runderen leven op een natuurlijke manier in het gebied, en helpen zo mee met het beheer.

Max. aantal deelnemers: 15

15.30 - 17.30 uur

EXCURSIE DIERSPOREN BIJ DE SCHAOPEDOBBE

Annemarie van Diepenbeek

In overleg met de terreinbeheerder gaan we op een afgesproken plaats het gebied in, en lopen een route met enige afwisseling in habitatype, zoals heideveldjes, voormalige hooilandjes, boomgroepen, singels en zandverstuivingen. We kijken uit naar sporen van zoogdieren, zoals vos en hopelijk iets van kleine marterachtigen. Maar ook vogels laten allerlei sporen na; we zien wat er op ons pad komt. Het zou geweldig zijn om een vervellingshuidje van een van de daar voorkomende slangensoorten te vinden, maar ook als dat niet lukt komen we vast aardige zoogdier- of vogelsporen tegen. De excursie wordt begeleid door Annemarie van Diepenbeek, auteur van o.a. de KNNV Veldgids Diersporen Europa en co-auteur van de KNNV Veldgids Europese Zoogdieren.

Max. aantal deelnemers: 20

15.30 - 17.30 uur

EXCURSIE ZONNEPARK OOSTERWOLDE: BEHEER EN FLORA IDENTIFICATIE

Tjibbe Bosma, GroenLeven & Hinko Talsma, FLORON/FFF

Tijdens deze excursie ga je in de directe omgeving van het Biosintrum op pad met bioloog en projectmanager groenbeheer Tjibbe Bosma om o.a. over de ingerichte natuurvriendelijke oevers te praten en het beheer van een zonnepark, waarbij we ook de lokale flora onder de loep te nemen onder leiding van florist Hinko Talsma. Tijdens de excursie is er ook aandacht voor nieuwe mogelijkheden als automatische herkenning en digitale invoer van planten.

Max. aantal deelnemers: 15

De excursies
starten allemaal
bij het
Biosintrum

Buitenactiviteiten in de avond

18.00 - 20.30 uur

EXCURSIE FOCHTELOËRVEEN "WERK IN UITVOERING"

Jan de Wit en Dirk Haaijema, IVN Ooststellingwerf

Het Fochteloërveen is een 2500 hectare groot natuurgebied op de grens van Friesland en Drenthe. Bezoek samen met lokale IVN-gidsen Jan de Wit en Dirk Haaijema het Fochteloërveen, een van de laatste grote hoogveengebieden van Nederland. Ervaar de uitgestrektheid en zie hoe Natuurmonumenten de natuurkwaliteit van dit unieke gebied wil verbeteren. We gaan met de auto naar de excursielocatie.

Max. aantal deelnemers: 15

18.00 - 20.30 uur

EXCURSIE BIJ DE SCHAOPEDOBBE

It Fryske Gea

Tijdens deze excursie nemen we een kijkje op nieuw natuurontwikkelingsgebied en het oorspronkelijke heideterrein. Daarnaast gaan we bij de 'schaopewaskersdobbe' langs welke natuurlijk is ontstaan. Hopelijk zien en horen we nog wat typische heidevogels zoals geelgors, roodborsttapuit, veldleeuwerik en boompieper. Met wat geluk zien we ook nog de levendbarende hagedis en adder. dit gebied heeft een unieke vegetatie en hopelijk bloeien er wat bijzonder soorten.

Vanuit het biosintrum fietsen wij naar de startlocatie. Hiervoor huren wij fietsen. Mocht je liever met de auto naar de startlocatie gaan, meld dit dan bij je aanmelding.

Wij raden aan om vanwege de muggen geen korte mouwen of korte broek te dragen.

Max. aantal deelnemers: 20

18.00 - 20.30 uur

EXCURSIE DE BOSBERG: ONTDEK ÉÉN VAN DE OUDSTE BOSSEN VAN HET DRENTS-FRIESE WOLD.

Gids Staatsbosbeheer

De gids van Staatsbosbeheer neemt je mee en vertelt over de oude eiken, de oorsprong van het gebied en de bijzondere dieren die er leven. De rijke historie en bossen zorgen voor een prachtige natuur. Dankzij de stuifduinen ligt hier ook het hoogste punt in Friesland. Vanuit het biosintrum fietsen wij naar de startlocatie. Hiervoor huren wij fietsen. Mocht je liever met de auto naar de startlocatie gaan, meld dit dan bij je aanmelding.

Max. aantal deelnemers: 15

De excursies
starten allemaal
bij het
Biosintrum

Buitenactiviteiten in de nacht

20.30 - 22.30 uur

NACHTVLINDERS

Gerrit Tuinstra, Landschapsbeheer Friesland

Het hoogseizoen voor nachtvlinders is voorbij, maar ook in deze tijd van het jaar zijn er bepaalde soorten actief. Bij de opstelling met wit laken en felle lamp hopen we diverse soorten aan te treffen. Het zal daarbij in hoofdzaak gaan om soorten die op het terrein van Ecostyle een geschikt voortplantingsbiotoop vinden, maar in deze tijd van het jaar kunnen soms ook tal van trekvlinders worden waargenomen.

Max. aantal deelnemers: 15

20.30 - 22.30 uur

VLEERMUIZEN

Vita Hommersen - Zoogdiervereniging in samenwerking met de FFF

Als het buiten donker is gaan we rondom het Biosintrum op zoek naar vleermuizen. Met behulp van Batdetectors kunnen we de echolocatiegeluiden van vleermuizen horen en leer je hoe je een aantal algemene vleermuissoorten kunt herkennen aan de hand van geluid.

Locatie: rondom het Biosintrum

Max aantal deelnemers: 25

20.30 - 22.30 uur

OP PAD MET DE WARMTEBEELDCAMERA

Sjoerd Bresser, Sovon Vogelonderzoek Nederland

De warmtebeeldcamera is een handig hulpmiddel om vogels en andere dieren in het donker te 'zien'. Deze kijkers maken gebruik van het infrarood wat uitgestraald wordt door objecten. Warme objecten geven meer infrarood straling dan koude objecten. Tijdens deze excursie kun je zelf ervaren wat er allemaal actief is en wie weet ontdekken we hazen, uilen of andere dieren die anders voor ons verborgen waren gebleven. Sjoerd Bresser legt ook uit wat je er wel maar ook niet mee kunt tijdens vogelonderzoek.

Max. aantal deelnemers: 10